

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN

ŞƏRQŞÜNASLIQ

JURNALI

JOURNAL OF
ORIENTAL STUDIES
OF BAKU STATE UNIVERSITY

2/2026

ISSN 3134-7231

Bakı - 2026

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
21 oktyabr 2021-ci il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir
(Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi 4361)*

Baş redaktor:
akademik Rafael Hüseynov

Redaksiya heyəti:

BELLINGERİ CAMPIERO

Professor; Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya

CAVADİ HƏSƏN

Professor; Kaliforniya Universiteti, ABŞ

CƏLİLOV OQTAY

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

ÇALISOVA NATALIYA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya

EKİCİ METİN

Professor; Ege Universiteti, Türk Dünyası

Araşdırmaları İnstitutu, Türkiyə

FİLİPPOV ALEKSANDR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti, Rusiya

XƏNDAN AYDAN

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

KAZIMOV MEHDİ

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QARADAĞLI VUQAR

Filologiya elmləri doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QASIMOVA AİDA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

LO MBAYE

Professor; Dyuk Universiteti, ABŞ

MANSOOR ASMA

Professor; İslamabad Beynəlxalq İslam

Universiteti, Pakistan

MƏMMƏDOVA ƏSMƏTXANIM

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

NİKOLAYEVA MARIYA

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Rusiya Elmlər Akademiyası, Rusiya

OÇİLOV OZODCON

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru;

Özbəkistan Dövlət Şərqsünaslıq Universiteti,

Özbəkistan

RƏSULOĞ ƏSGƏR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Milli Arxiv İdarəsi, Azərbaycan

RÜSTƏMOV RUFƏT

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

SUFİYEV ŞODİMAXAMMAD

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası,

Tacikistan

TOBİA STEFAN

Professor; Strasburq Universiteti, Fransa

Bakı Dövlət Universitetinin **ŞƏRQŞÜNASLIQ** jurnalı/Journal of **ORIENTAL STUDIES** of Baku State University, № 2, 2026. – 168 səh. Bakı, BDU, 2026.

OXUYACAQLARINIZ

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

ABDULLAYEVA Gülnarə

**YƏHUDİ PİYUT ƏDƏBİYYATININ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ ƏNDƏLUSDA
İBRİ DİLİNİN DÜNYƏVİ POEZİYA DİLİNƏ ÇEVRİLMƏSİ**

Stages of Jewish Ewish Piyuth Literature and the Transformation of
Hebrew into a Secular Poetry Language in Andalus

11

ARASLI Nüşabə

ARİF VƏ NƏVAİ

Arif and Navai

19

ƏLİYEVƏ Nərmin

**HƏBİB SAHİRİN POEZİYASINDA MİLLİ AZADLIQ HƏRƏKATININ
BƏDİİ-İDEOLOJİ TƏCƏSSÜMÜ**

The Artistic-Ideological Embodiment of the National Movement in Habib
Sahir's poetry

30

HÜSEYNOV Rafael

**BABA TAHİR IN HIS POETRY: DIVINE LOVE, WORDLY LOVE, AND
HUMAN RIGHTS**

Baba Tahir poeziyasında ilahi məhəbbət, dünyəvi sevgi və insan haqları

37

XƏNDAN Aydan

TÜRK POEZİYASINDA PARNASÇI ŞAİRLƏR

Parnassian Poets in Turkish Poetry

73

SADIQOVA Rəhilə

**ƏMƏVİLƏR DÖVRÜ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNDƏ QADINLARIN
MÖVQEYİ**

The Status of Women in the Literary and Cultural Milieu of the Umayyad
Period

79

DİLÇİLİK

ƏHMƏDOVA Nailə

**YAPON DİLİNDƏ FEİL VƏ FELİ SİFƏTİN QURULUŞUNUN,
AZƏRBAYCAN DİLİ İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ**

Comparative Analysis of the Structure of Verbs and Verbal Adjectives in
Japanese and Azerbaijan

93

MƏMMƏDOVA Əsmət xanım

**FARS DİLİNİN FONOTAKTİK SİSTEMİ VƏ FONETİK PROSESLƏRİN
MORFOLOJİ FUNKSİONALLIĞI**

The Phonotactic System of the Persian Language and the
Morphophonological Functionality of Phonetic Processe

100

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ VƏ ÇEVİRMƏLƏR

HÜSEYNOV Rafael

ÖMƏR XƏYYAMIN NOVRUZ NAMƏSİ

Omar Khayyam's Letter on Nowruz

115

NƏSİBOVA Aytən

ROBERT HİLLENBRAND. ŞAHNAMƏ VƏ PERSİYANIN İLLÜSTRASİYALI KİTABI

Robert Hillenbrand. The Shahnama and the Persian Illustrated Book

129

TƏQDİMATLAR, RƏYLƏR, DƏYƏRLƏNDİRMƏLƏR

ƏQİQ CƏFƏRZADƏ Gülnar

“QƏSİDE-Yİ ŞİNİYYƏ” VƏ YA “MERAT ÜS-SƏFA” (“Xaqani Şirvaninin ərəbcə qəsidələrinin izi ilə” monoqrafiyası əsasında)

Qaside-yi Shiniyya or Mir'at al-Safa (Based on the Monograph “In the Footsteps of Khaqani Shirvani’s Arabic Qasidas”)

145

HÜSEYNOV Rafael

DİSSERTASİYALARA RƏYLƏR VERİLMƏSİ VƏ MÜZAKİRƏLƏRİN APARILMASI PRAKTİKASININ YÜKSƏK ELMİ TƏLƏBLƏRƏ UYĞUNLAŞDIRILMASI ZƏRURƏTİ

The Need to Adapt the Practice of Reviewing and Discussing Dissertations to High Scientific Requirements

153

APA7 qaynaq göstərmə təlimatı

164

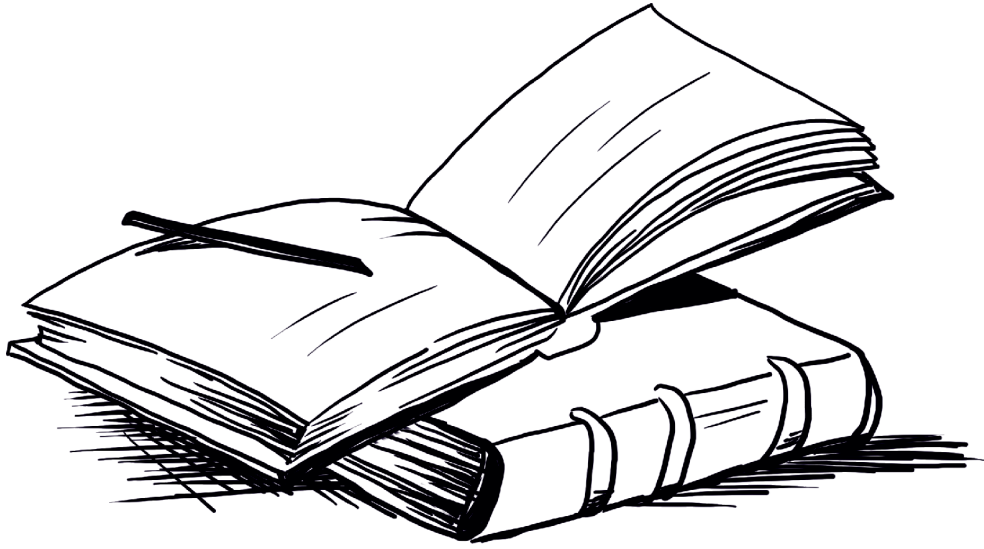
Nəşrə dair tələblər

166

Publication requirements

167

DİLÇİLİK

UOT 811.222.1

DOI <https://doi.org/10.30546/209805.2026.110.2.049>

FARS DİLİNİN FONOTAKTİK SİSTEMİ VƏ FONETİK PROSESLƏRİN MORFOLOJİ FUNKSIONALLIĞI

ƏSMƏTXANIM MƏMMƏDOVA*

Xülasə

Məqalədə fars dilinin fonotaktikasında fəaliyyət göstərən əsas fonetik məhdudiyyətlər və nitq axınında meydana çıxan fonetik hadisələr morfonoloji müstəvidə təhlil olunur. Tədqiqatda söz və morfem daxilində fonemlərin düzümü, heca quruluşu və heca modelləri, vurğunun morfonoloji funksiyası, eləcə də alınma sözlərin fonetik adaptasiya xüsusiyyətləri sistemli şəkildə araşdırılır.

Məqalədə eliziya, proteza, epenteza və assimilyasiya kimi fonetik hadisələrin yaranma səbəbləri, onların funksional və struktur nəticələri faktoloji material əsasında şərh edilir. Bu hadisələrin nitq axınında fonotaktik normanın qorunmasına və morfoloji sərhədlərin tənzimlənməsinə xidmət etdiyi göstərilir.

Tədqiqatda təsviri və müqayisəli metodlardan istifadə edilmiş, fonetik faktlar morfonoloji kontekst daxilində təhlil olunmuşdur. Aparılan araşdırma göstərir ki, fars dilində fonotaktik norma və fonetik qanunauyğunluqlar morfoloji proseslərlə sıx qarşılıqlı əlaqədədir və dilin tarixi inkişaf mərhələlərində fonetik sistemin sabitləşməsində və normallaşmasında mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: *fonotaktika, morfonologiya, heca modeli, vurğu, assimilyasiya, eliziya, proteza, epenteza, alınma söz, orfoepiya.*

Giriş

Leksem və morfem daxilində səslərin düzümü, leksem və morfemlərin fonetik tərkibi, heca quruluşu, hecaların modelləri, vurğu, sözlərin və tərkiblərin uğradığı fonetik hadisələr morfonoloji araşdırmada ön plana çəkilir.

Müasir dilin fonetik quruluşu dilin müəyyən inkişaf dövrlərindəki fonetik quruluşundan fərqlənir, çünki dil inkişaf etdikcə onun səslər sistemi də dəyişir; səslər sisteminə gedən cilalanma və tənzimlənmə prosesi məhz morfonologiyada öyrənilir. Ayırı-ayrı əsərlərdə hələ qədim zamanlardan bu və ya başqa mənada morfonologiya arasına tədqiq olunsada, dilçilik tarixində ondan bir sistem kimi ilk dəfə bəhs edən N.S. Trubetskoy olmuşdur (Trubetskoy, 1960: 116). Bu alim öz tədqiqatında əvvəlcə morfemlərin fonetik quruluşunu, sonra morfem qovuşmalarında ayırı-ayrı morfemlərdəki kombinator səs dəyişmələrini, daha sonra isə morfoloji vəzifə daşıyan səs

* Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent; Bakı Dövlət Universiteti; kamillik@mail.ru; ORCID No: 0000-0002 9055-2313.

əvəzlənmələrini fərqləndirərək morfoloji tədqiqatın üç bölmədən ibarət olduğunu göstərmiş və morfonologiyayı fonetika ilə morfolojiya arasında yerləşdirmişdir.

Qədim fars dilindən tutmuş orta və müasir fars dilinə doğru inkişaf etmiş bu dil öz formalaşması və təkmilləşməsi yolunda bəzi səslərindən tamamilə əl çəkmiş (bax: Bağeri, 1380; Bəhar, 1382; Edelman, 1973; Məmmədova, 2007), bəzilərinin tələffüzünü tanınmaz şəkildə dəyişdirmiş, bəzilərinə isə assimilyasiya edərək əvvəlki səsin məxrəcəinə yaxın olan bir səsə çevirmişdir. Bu cəhətdən fars dilinin inkişaf tarixini əks etdirən ən sanballı əsər, zənnimizcə, Məhəmməd Təqi Bəharın “Səbkşenasi” (Üslubiyyat), yaxud “Tarix-e tətəvvor-e nəsr-e farsî” (Fars nəsrinin dəyişilməsi tarixi) adlı üçcildli kitabıdır (Bəhar, 1382). Müəllif bu kitabda fars dilinin keçdiyi inkişaf tarixini üç mərhələdə (qədim, orta və müasir) araşdırmış, tədqiqat zamanı özünəqədərki mənbələrdən geniş şəkildə istifadə etmiş, nəticədə sanballı bir tədqiqat işi ərsəyə gətirmişdir. Ondan sonra bu sahədə öz sözünü demiş digər tədqiqatçı doktor Pərviz Natel Xanlari və onun “Tarix-e zəban-e farsî” (Fars dilinin tarixi) adlı üçcildliyidir (Xanlari, 1377; 1382). Müəllifin bu üçcildlikdə gəldiyi bir çox nəticələr, tezislər “Səbkşenasi”dən ciddi şəkildə fərqlənməsə də, bu kitabın müəllifi araşdırmalarına bir qədər müasir baxımdan yanaşmış, dilin inkişafı, çevrilmələri, dəyişmələri tarixini şərh etmişdir. Bu sahədə daha yığcam və konkret olan bir əsər də Mehri Bağirinin bircildli “Tarix-e zəban-e farsî” (Fars dilinin tarixi) kitabıdır (Bağeri, 1380).

1. Tədqiqatın metodologiyası

Tədqiqat deskriptiv və struktur-funksional metodlara əsaslanır. Araşdırmada fars dilinin fonotaktik xüsusiyyətləri və fonetik hadisələri morfonoloji müstəvidə təhlil edilmiş, dil faktları sistemli şəkildə ümumiləşdirilmişdir. Metodoloji yanaşma çərçivəsində söz və morfem daxilində fonemlərin düzümü, heca quruluşu və modelləri, vurğunun morfonoloji funksiyası, eləcə də fonetik dəyişmələrin (eliziya, proteza, epenteza, assimilyasiya) yaranma mexanizmləri müqayisəli və analitik üsulla araşdırılmışdır.

Tədqiqat zamanı faktoloji material müasir fars dilinin yazılı və şifahi nümunələri əsasında toplanmış, fonotaktik norma ilə real nitq praktikası arasındakı münasibətlər nəzərə alınmışdır. Alınma sözlərin fonetik adaptasiyası dilin daxili qanunauyğunluqları kontekstində izah edilmiş, fonetik dəyişmələrin morfoloji quruluşa təsiri müəyyənləşdirilmişdir.

Araşdırmada metodoloji baxımdan həm sinxron, həm də qismən diaxron yanaşmadan istifadə olunmuş, fonetik hadisələrin dilin tarixi inkişaf mərhələləri ilə əlaqəsi nəzərə alınmışdır. Bu yanaşma fars dilinin fonetik sistemində baş verən dəyişikliklərin səbəb və nəticələrini daha aydın şəkildə müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.

2. Əsas araşdırma

Fars dilində cərəyan edən morfoloji dəyişikliklərin hər biri dildəki mövcud fonetik qanunlar çərçivəsində baş verir. Morfonologiyada da, fonetik təhlillərdə olduğu kimi, heca quruluşundan, hecalanma prinsiplərindən bəhs edilir. Çünki nitq axınında morfemlərin heca quruluşu dəyişilə bilir və nitq axınında bunlar müəyyən bir sistemə, ardıcılığa tabe olur. Məlum olduğu kimi, nitq axını zamanı açıq heca qapalıya və əksinə,

qapalı heca açığa, eləcə də örtülü heca örtüsüzə və əksinə, örtüsüz heca örtülü hecaya keçə bilir (Sultanov, 1976).

Araşdırmalardan aydın olur ki, bir çox morfoloji hadisələrin əsasında fonetik hadisələr, fonetik dəyişmələr durur. Morfonologiyanın əsasını təşkil edən faktorlar dan biri də fonetik hadisələrdir. Bildiyimiz kimi, nitq axınında danışığ səsleri bir-birinin ardınca sürətlə tələffüz olunur. Bəzən onlar o qədər sürətlə, tələsik tələffüz olunur ki, bu tələsiklikdə bir çox sözün qəlibi tam qurula bilmir, nəticədə müxtəlif fonetik əvəzlənmələr və dil dəyişmələri baş verir. Fars dilinin səs quruluşu müxtəlif çeşidli fonetik hadisələrlə zəngindir. Həmin hadisələrin bəziləri (dodaqlanma, karlaşma, incələşmə) keyfiyyət dəyişməsinə səbəb olursa, bəziləri də (səsdüşümü – eliziya, səsartımı – proteza) kəmiyyət dəyişmələri ilə nəticələnir.

Fonetik hadisələrin yaranma səbəbləri də müxtəlifdir. Əgər təkcə qənaət prinsipini əsas götürsək, bu prinsipin dilin fonetik quruluşunda əvəzlənmə, söz həcmnin artması, azalması, variasiyalaşması qanunauyğunluqlarından çıxış edərək bir çox fonetik hadisələrin yaranmasına əsas olduğunu görürük. Danışığ prosesində, nitq axınında baş verən belə dəyişmələr pərakəndə şəkildə deyil, müəyyən ölçülər daxilində olur və həmin ölçülər orfoepik, orfofonik norma, qayda şəklində formalaşır. Düzgün tələffüz normalarını öyrənən orfoepiya bölməsi dilçilikdə daha çox praktik əhəmiyyət daşıyır və “nitq mədəniyyətinin inkişafına xidmət etmək məqsədi güdür” (Cəlilov, 1988: 75). Bu baxımdan orfoepiya dilin ümumi inkişafının ön cərgəsində duraraq, dillə nitq arasındakı qarşılıqlı dialektik əlaqənin əsas yükünü daşıyır. Dildə yaranan, bu dilə başqa dillərdən daxil olmuş hər bir yeni söz, tərkib əvvəlcə nitqdə formalaşır və burada normaya çevrildəndən sonra dilin sisteminə daxil olur.

Burada qeyd etmək istərdik ki, fonetika və dilçiliyin müxtəlif bölmələrinə aid bir çox sanballı əsərlərin müəllifi F.Y. Veysəllinin redaktəsi altında nəşr olunan “Azərbaycan dilinin orfofoniya lüğəti” adlı kitabında yazılır: “Orfoepiya” termini dilimizdə yerində işlənməyən sözdür. Bundan fərqli olaraq, “orfofoniya” sözü ifadə etdiyi mənaya görə öz funksiyasına daha çox uyğun gəlir. “Ortho” yunanca *düz*, “fonia” isə *“səslənmə”* demək olduğu üçün bu termin dilin düzgün səslənməsini özündə ehtiva edən lüğətin adına daha uyğun və münasibdir” (Veysəlli, 1980: 26-31).

Orfofoniya dildəki fonoloji qarşılaşmaların danışığda reallaşması ilə bağlı ortaya çıxan tələffüz xüsusiyyətlərini sistemləşdirib öyrənməklə məşğul olur. Orfoepiyadan fərqli olaraq, ayrı-ayrı fonemlərin müəyyən fonetik mövqedə, başqa fonemlərlə qonşuluqda, eləcə də vurğu və intonasiyanın təsiri altında məruz qaldığı dəyişiklikləri öyrənən elm sahəsinə *orfofoniya* deyilir. Ənənəvi dilçilikdə bunu səhv olaraq orfoepiya adlandırırdılar (Azərbaycan dilinin orfofoniya lüğəti, 2016: 6).

Morfonologiya söz və morfemlərin fonetik tərkibini öyrənərkən heca və heca-lanma prinsiplərinə biganə qala bilmir, çünki nitq axınında morfemlərin heca quruluşu dəyişilir və bu dəyişmələr müəyyən sistem daxilində olur. Məsələn, fars dilində vurğunun morfonoloji funksiyası təkcə mənəfərqləndirici və nitq axınında söz sərhədini müəyyənləşdirici xarakteri ilə bitmir; bir çox hallarda vurğunun sözün sonuna doğru hərəkəti vurğuəvvəli morfemlərin zəif mövqeyə düşməsinə səbəb olur. Bu da həmin morfemlərin həm semantik sıxılmaya, həm də səs tərkibinin reduksiyaya uğramasına şərait yaradır. Bütün bunlar nəticə etibarilə dilin fonetik quruluşunda fonetik hadisələrin əmələ gəlməsinə meydan açır.

Məlumdur ki, fonetik dəyişmələr, çevrilmələr prosesində hansı səsdən hansı səsin törəyə bilməsi məsələsi və bununla bağlı səs yuvası problemi ortaya çıxır ki, bu da tarixi

fonologiyanın mövzusu olduğu kimi, tarixi morfonologiyanın da araşdırma dairəsinə daxildir. Bu məsələlərin izahında söz və morfem tərkiblərinin müxtəlif fonetik şəraitlərdə fonem birləşmələrini məhdudlaşdıran qaydalar dilçilikdə *fonotaktika* adlanır. Fars dilinin fonotaktikası ayrıca və sanballı bir tədqiqatın obyektinə olmasa da, fonem birləşmələri ümumi şəkildə təhlil olunmuş (Qiunaşvili, 1965; Sultanov, 1976) və bu haqda müəyyən fikirlər söylənilmişdir.

2.1. Məhdudiyət qanunu daxilində alınma sözlərin adaptasiyası

Fars dilinin fonotaktikasında fonetik məhdudiyət qanununun mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu qanuna əsasən sözü mövqə və heca əvvəlində iki samit, eləcə də iki sait yanaşı işlənmir. Yunan, latın, ingilis, fransız, rus və s. dillərdən alınma və başlanğıcında iki samit yanaşı gələn sözlər fars dilində adaptasiya olunur (Məmmədova, 2007). Belə sözləri iki qrupa bölmək olar:

2.1.1. Fars dilinin fonetik qanunlarına uyğunlaşan sözlər:

a) /sport → esport/- *idman*; /staj → estaj/- *staj*; /skelet → eskelet/- *skelet* və s.

Yuxarıdakı sözlərin hər birində iki samitlə tələffüz olunan və yazılan sözlər fars dilinə keçərkən söz başında iki samitdən əvvəl proteza hadisəsi baş verir, yəni yanaşı işlənən samitlərdən əvvəl /e/ səsi artırılır.

b) /plenum → pelenum/- *plenum*; /qrup → qorup/- *qrup*; /tribun → teribun/- *tribun* və s.

Bu tipli misallarda leksemlərdə isə iki samit arasına qısa /e/, /o/ saitləri artırılır və nəticə olaraq iki samit yanaşı tələffüz edilmir.

2.1.2. Alınma sözlər bəzən fakultativ tələffüz olunaraq əvvəlki tələffüzünü saxlayır:

/klor → kelor/- *xlor*; /krem → kerem/- *krem*; /qrup → qorup/- *qrup* və s.

Əgər belə sözlərin tərkibindəki samitlərə diqqət yetirsək, onlardan birinin sonor samit olduğunu görürük. Məlumdur ki, sonorlar sait və samitlər arasında orta mövqedə duran səslərdir; ossiloqraf yazılarında onların tonu küydən çoxdur. Bəzi dillərdə onlar heca düzəldən səs kimi çıxış edir. Odur ki, samitlərin keyfiyyəti və növündən asılı olaraq onları tələffüz etmək çətinlik törətmir. Məhz buna görə də tərkibində bu səslərdən biri olan sözlərə qısa saitin əlavə edilməsinə ehtiyac qalmır: /proje/- *proekt*; /plenum/- *plenum*; /krem/- *krem*; /tren/- *tramvay* və s.

Fars dilinin fonotaktikasına ən münasib olanı sözlərdə sait-samit ardıcılığının gözlənilməsidir. Odur ki, bir çox hallarda dildəyiçiciləri söz əvvəlində olduğu kimi, söz sonu, ortasında da iki samiti yanaşı işlətmirlər. Aşağıda görəcəyimiz kimi, bu hadisə həm də tələffüzün asanlaşmasına xidmət edir.

2.2. Fonetik məhdudiyət qanunu nəticəsində cərəyan edən fonetik hadisələr

Söz sonunda və söz ortasında eliziya fonetik hadisəsi:

I. Ərəb dilindən alınmış, sonunda təşdid olan sözlər bir samitlə tələffüz olunur:

/rədd → rəd/- *rədd*; /fənn → fən/- *fənn*; /zedd → zed/- *zidd*; /tebb → teb/- *tibb* və s.

II. Fars danışıq dilində leksem sonundakı iki samitin biri eliziyaya uğrayır:

/şost → şos/ - *yudu*; /məst → məs/ - *məst*; /həst → həs/ - *var, vardır*; /nist → nis/ - *yoxdur*; /dəstmal → dəsmal/ - *dəsmal* və s.

III. İki samitdən birinin eliziyaya uğraması bəzən söz ortasında da baş verir:

/səfhe → səfe/ - *səhifə*; /məşhədi → məşədi/ - *məşədi*; /qənddan → qəndan/ - *qənddan*; /xoşkkon → xoşkon/ - *qurulayan* və s.

IV. Məxrəc cəhətdən yaxın olan samitlərdən biri tələffüzdən düşə bilər:

/şəbpəre → səpəre/ - *yarasa*, /bədtər → bətər/ - *çox pis* və s.

2.3. Fars dilinin fonotaktikasında heca modellərinin xüsusiyyətləri

Morfologiya quruluş heca modelləri və hecalanma prinsipləri ilə möhkəm şəkildə bağlıdır. Fars dilində ən çox təsadüf olunan 6 heca modeli işləkdir. Saitləri /V/, samitləri /C/ ilə işarə etsək, fars dilinin əsas lüğət tərkibində /V, VC, VCC, CV, CVC, CVCC/ kimi 6 heca modeli olduğunu görürük. Bunlardan ən işlək olanı isə /CV/ və /CVC/ heca modelləridir.

V: /u/ - *o*, /a/ - *ağa-nın qısa forması*; /a/ - *aməd-in kökü*; /i/ - *İran-nın ilk hecası*.

VC: /ab/ - *su*; /in/ - *bu*; /an/ - *o*; /aş/ - *şorba*; /ud/ - *ud* və s.

VCC: /ard/ - *un*; /əbr/ - *bulud*; /əxz/ - *alma*; /ərz/ - *yər*; /əsr/ - *əsr* və s.

CV: /ba/ - *ilə*; /na/ - *sız⁴*; /be/ - *a, ə, ya, yə*; /ke/ - *ki*; /su/ - *tərəf* və s.

/CVC/: /bam/ - *dam*; /dər/ - *qarı*; /boz/ - *keçi*, /dur/ - *uzaq* və s.

/CVCC/: /səxt/ - *çətin*; /dəst/ - *əl*, /sedğ/ - *sadiq*, /dərs/ - *dərs* və s.

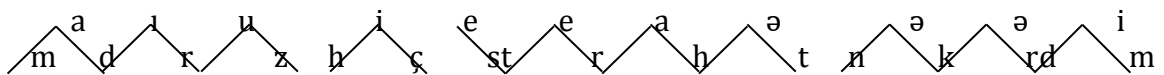
Müasir fars dilində çox az hallarda təsadüf olunan VCCC: /astm/ - *astma*; CVV: /boa/ - *boa* (tropik ölkələrdə yaşayan böyük zəhərli ilan); CVCCC: /filtr/ - *filtr*; /lüstr/ - *çilçirəq* kimi alınma sözlərə də bəzən təsadüf edilir. Lakin bunlar həddən artıq azdır və çox hallarda da fakultativ tələffüzə malik olur. Bu modelləri fars dilinin ümumi modellərinə daxil etmək düzgün deyildir.

Fars dilində işlək heca modellərinin az olması, həm də sait-samit ardıcılığının gözlənilməsi bu dilin fonotaktikasında hecalanmanın ritmik-melodik bölgülərini nizamlamağa xidmət edir. Cümlə daxilindəki leksemlər adətən /CV-CVC/, /CVC-CVC/ modelləri üzrə bölünür. Ümumiyyətlə, fars dilində çoxhecalılığın olmaması bu dili tonik, musiqili dillər cərgəsinə daxil etmişdir.

Məsələn:

ما ديروز هيچ استراحت نكرديم. (*Ma diruz hiç esterahət nəkərdim*) - *Dünən biz heç dincəlmədik* cümləsini hecalara bölsək, aşağıdakı mənərəni alarıq:

CV-CV-CVC-CVC-VC - CV-CV-CVC-CV-CVC-CVC

Yuxarıda verdiyimiz cümlənin fonotaktik qrafikindən də görüldüyü kimi, fars dilində söz başında iki samit, yaxud, iki sait yanaşı gəlmir. Nizami Gəncəvinin "Sirlər xəzinəsi" məsnəvisindəki "Sultan Səncər və qarı" hekayəsindən aldığımız bir beytə diqqət yetirsək, dilin axıcılığını, samit-sait ardıcılığını, eləcə də onların yaratdığı harmoniya, ritm və rəvanlığı asanlıqla duyuruq:

پیری زنی را ستمی در گرفت
دست زد و دامن سنجر گرفت
(Gəncəvi, 1960: 111, b.1)

/CV- CV- CV- CV- CV CV- CV- CV- CVC- CV-CVCC,
 CVCC- CV-CV CV- CV- CV CVC- CVC CV – CVCC /
 /pi-ri zə - ni - ra se-tə - mi dər ge - reft /
 /dəst zə - do da - mə-ne sən-cər ge-reft/
*Qoca bir qarıya zülm etmişdilər,
 O da əl atıb Səncərin ətəyini tutdu.*

Tədqiqatlar göstərir ki, fars dilinin qədim dövrlərində söz və heca başlanğıcında iki samitin yanaşı gəlməsi adi hal kimi özünü göstərirmiş.

<i>Qədim fars dili:</i>	<i>Orta fars dili:</i>	<i>Müasir fars dili:</i>
xşvaş	şəş	شش şəş
xşayasiya	şah	شاه şah
fşupan	şupan	شبان şəban
xvap	xvap	خواب xab
xşapan	şap	شب şəb
stuna	stun	ستون sotun
framana	framan	فرمان fərman
drauga	droğ	دروغ doruğ
xşafuya	şam	شام şam
spah	sepah	سپاه sepah
spas	sepas	سپاس sepas və s. (Bağeri, 1380: 144).

Hal-hazırda həmin samitlərdən yalnız biri (xv; x^v), o da tələffüzdə deyil, yalnız yazı sistemində qalmışdır (Məmmədova, 2007).

2.4. Vurğu və fonotaktika

Fars dilində vurğu, adətən, sözün son hecasında olur. Sondan artırılan şəkilçiləri (həm leksik, həm də sözdüzəldici şəkilçiləri) əlavə etdikcə söz vurğusu yerini dəyişərək sona doğru hərəkət edir.

Bəzən feil formalarını, zamanlarını əmələ gətirən vurğulu hissəciklər sözlərin önünə əlavə olunur; bu zaman vurğu sözün əvvəlinə tərəf hərəkət edir. Bir çox hallarda vurğu sözün mənası ilə əlaqədar olur. Hətta vurğu məna ilə birbaşa bağlı olmasa da, sözü söz kimi formalaşdıran mühüm prosodik əlamətlərdən biridir.

Fars dilində vurğunun mənaferqləndirici funksiyası mövcuddur. Məs.:

مدار /mədár/-*orbita*, /mádar/-*qaldırma*; نمک /nə`mæk /- *duz*; /`nəmæk/-*sorma*;
 بکش /be`koş/-*şiddətli*, /`bekoş/- *öldür*; ولی /vəl'i/- *başçı*; /`vəli/-*lakin* və s.

Bu mənaferqləndirici xüsusiyyət çox vaxt biri vurğulu, digəri isə vurğusuz, yəni sözdüzəldici və sözdəyişdirici olan omonim morfemlərin leksemlərə əlavə olunmasından yaranan sözlərdə müşahidə olunur:

مردی (mərđi') – *mərdlik, kişilik*; مردی (márdi) – *bir kişi*;

روزی (ruzi') – *ruzi*; روزی (rúzi) – *bir gün* və s.

Qeyd edilməlidir ki, fars dilinin mövcud vurğu sisteminin fonotaktik baxımdan əhəmiyyətinə görə vurğusu ilk və ya orta hecada olan hər hansı alınma söz bu dillə keçərək vurğusunu itirir və fonotaktik normaya uyğun olaraq sonda tələffüz edilir:

اکسپورت / ékspört → ekespo'rt /- ixrac etmə; جنسون / co'nson → conso'n/- Conson (xüsusi ad); مسکو /mo'skva → mosko'/- Moskva və s.

Alınma sözlər içərisində öz əvvəlki vurğularını saxlayan bir neçə ərəb zərfi və modal söz istisna təşkil edir (Fars dili vurğusunun mənaferqləndirici funksiyasını daha ətraflı öyrənmək üçün bax: Məmmədova, 2007).

Fikrimizcə, fars dili monosillabik dillərə yaxın olduğundan burada “heca aksentləri”nin böyük əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan dilində 33 fonemli və 13 hecalı söz olduğu halda: mü-a-sir-ləş-dir-dik-lə-ri-miz-dən-dir-lər-mi? Fars dilində 13-14 fonemli: keş-vər-qo-şa-i-ha və 6-7 hecadan artıq hecaya malik söz tapmaq qeyri-mümkündür.

2.5. Morfologiya, fonotaktik əlaqə və fonetik hadisələr

Dil və nitq arasında maraqlı və diqqətəlayiq münasibətlərdən biri də morfem birləşmələri və heca ayrımlarında özünü göstərir. Dil morfemləri birləşdirir, nitq isə hecaları ayırır. Bu ayırma və birləşmələr nəticəsində dialektik vəhdət yaranır və kommunikasiya mümkün olur (Sultanov, 1976: 3).

Dedik ki, dilin başqa sahələrində olduğu kimi, fonetik quruluşunda da bir sıra hadisə və qanunlar mövcuddur. Bunlardan ədəbi dildə sabitləşənləri *qanun*, danışiq dilində işlənərək ədəbi dildə hələlik qanuniləşməyənləri, bəzən də fakultativ xarakter daşıyanları isə *hadisə* adlanır. Xüsusən başqa dillərdən alınma sözlərin ümumxalq dilinə uyğunlaşdırılmasında fonetik hadisə və qanunlar mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bir çox hallarda alınma söz dilin tələblərinə uyğun gəlmədikdə ona yeni səs artırılır, yaxud əksinə, bu və ya başqa bir səs ixtisar edilir, dəyişdirilir, vurğularının yeri əvəzlənir, bəzən də dilin fonotaktikasına uyğun olaraq tam bir heca ixtisara düşür.

Fars dilində diaxronik şəkildə, tarixin müxtəlif dövrlərində formalaşaraq tədricən əmələ gəlmiş bir çox qanun və hadisələr mövcuddur: söz və heca əvvəlində iki samitin və iki saitin yanaşı gələ bilməməsi qanunu; söz sonunda və kar samitdən əvvəl cingiltili samitin karlaşması; sait-samit ardıcılığı; assimilyasiya, dissimilyasiya, metateza, epenteza, eliziya və s. fonetik hadisələr.

Morfologiyada söz yaradıcılığı zamanı fonetik qanunlar nəzərə alınır. Məlumdur ki, fars dilində nə söz başında, nə də söz sonunda iki saitin yanaşı gələ bilməməsi qanunu mövcuddur. Morfoloji dəyişiklik zamanı morfem saitle başlayırsa, saitle bitən birinci sözlə onun arasına bitişdirici samit artırılır:

/nomayənde+i→nomayəndegi/-agentlik;/dana+an→danayan/-alimlər;
/daneşcu+an → daneşcuyan/- tələbələr; /gənce+i → gəncevi/- gəncəli; /quyənde+an → quyəndeqan/- diktör, danışanlar və s.

5.1. Assimilyasiya

Fars dilində fəaliyyət göstərən fonetik hadisələrdən biri və geniş yayılmışı assimilyasiya hadisəsidir. Bir səsin digər səsə təsir edərək onu öz məxrəcəinə və ya özünə yaxın məxrəcə çevirməsi *assimilyasiya* adlanır. Fonetik hadisə və qanunların dildə cərəyan etməsi çox vaxt danışiq üzvlərinin bir vəziyyətdən digərinə keçidindəki artikulyasiya çətinliyinin aradan qaldırılması ilə bağlıdır.

5.1.1. Saitlərdə assimilyasiya

Fars dilinin fonetik xüsusiyyətlərindən biri də bir sözdə olan saitlərin eyni cərgədə olmamasıdır. Buna baxmayaraq, assimilyasiya nəticəsində bəzən saitlər eynicərgəli olmağa meyil edir:

a) Birinci hecada /ə/, ikinci hecada /a/ olduqda (adətən ikihecalı sözlər daxilində) /ə/ → /a/ ilə əvəz olunur.

لحاف /ləhaf → lahaf/- *yorğan*; بهار /bəhar → bahar/- *bahar*; محال /məhal → mahal/- *çətin*; جهاز /cəhaz → cəhaz/- *cihaz, orqan*; نهار /nəhar → nahar/- *nahar*; چهار /çəhar → çahar/- *dörd*; بها /bəha → baha/- *qiymət, dəyər* və s.

بهار آمد، بهار آمد، رهیده بین اسیران را،
به بستان آ، به بستان آ، ببین خلق نجاتی را (Rumi, 2003: 300, b. 6).

/bahar aməd, bahar aməd, rəhide bin əsiran-ra,
be bostan a, be bostan a, bebin xəlğ-e necati-ra/

*Bahar gəldi, bahar gəldi, əsirləri azad olmuş gör,
Bostana gəl, bostana gəl, nicat tapmış milləti gör.*

Yuxarıdakı beytin ilk misrasındakı بهار leksemi /bəhar/ kimi deyil, /bahar/ kimi tələffüz edilir. Klassiklərin və müasirlərin yaradıcılığında sait fonemlərin bu assimilyasiyası geniş yayılmış fonetik hadisələrdəndir.

b) Çoxhecalı sözlərdə birinci hecanın səsi /e/, ikinci hecada /y/ olduqda /e/ → /i/ saiti ilə əvəzlənir: /deyar → diyar/- *ölkə*; /peyade → piyade/- *piyada*; /xeyal → xiyal/- *xəyal*; /neyaz → niyaz/- *ehtiyac*; /meyan → miyan/- *orta, ara*; /peyaz → piyaz/- *soğan*; /peyale → piyale/- *piyalə* və s.

Nümunəyə diqqət edək:

آن منافق با موافق در نماز،
از پی استیزه آید نی نیاز (Rumi, 1997: 17, b. 3).

/an monafeğ ba movafeğ dər nəmaz,
əz pey-e estize ayəd ney **niyaz** /

*O münafiq möminlə namaz qılmağa durursa,
Ehtiyac üzündən deyil, münafiqə üçündür.*

c) İkihecalı sözlərdə birinci hecada /o/, ikinci hecada /u/ olduqda ilk hecanın saiti /o/ → /u/-ya çevrilir: عبور /obur → ubur/ - *keçid*; فروش /foruş → furuş/ - *satma*;

سرور /sorur → surur/ - *şadlıq*; غروب /ğorub → ğurub/- *qürub, günün batan çağı*, خروس /xorus → xurus/- *xoruz* və s.

Nümunələr:

صداش عینا مثل صدای خوروسه (صادق هدایت).

/sedaş eynən mesl-e seda-ye xuruse/ - Səsi eynən **xoruzun** səsi kimidir.

از فروش لباس فصل قبل هم لباس فصل بعد را خریدیم (صادق هدایت).

/əz **furuş**-e lebas-e fəsl-e qəbl həm lebas-e fəsl-e bə'd ra xəridim/- Əvvəlki fəslin paltarını satmaqla sonrakı fəslin paltarını alırdıq.

5.1.2. Samitlərdə assimilyasiya

Söz tərkibində yanaşı gələn iki samitdən biri cingiltili, digəri kar olarsa, iki növ assimilyasiya müşahidə olunur:

1. cingiltili samitin karlaşması,
2. kar samitin cingiltiriləşməsi.

a) Cingiltili "ğ/q" foneminin kar "x" foneminə assimilyasiyası:

وقت /vəqt → vəxt/- vaxt; اقتصاد /eqtesad → extesad /- iqtisad; نقش /nəqş → nəxş/- rəsm, şəkil və s.

Fars dilində bu leksemlər "ق" -la yazılsa da, "خ" /x/ kimi tələffüz edilir. Bu leksemə Mövlana Cəlaləddin Ruminin "Məsnəvi"sində 44 dəfə; "Divan-e Şəms"ində isə 25 dəfə müraciət edilmişdir.

نقش باشد پیش نقاش و قلم،

عاجز و بسته چو کودک در شکم (Rumi, 1997: 31, b.1)

/nəxş başəd piş-e nəqqaş o qələm
acez o bəste çə kudək dər şəkəm/

*Rəssam və qələmin yaratdığı bir nəqş əsəri varsa,
O, ana bətnindəki uşaq kimi hərəkətsiz, aciz olur.*

"Divan-e Şəms"dən aldığımız nümunəyə nəzər salaq:

مهر تو جان نهان بود، مهر تو بی نشان بود،

در دل من ز بهر تو نقش و نشان چرا؟ چرا؟ (Rumi, 2003: 88, b. 23)

/mehr-e to can nəhan bovəd, mohr-e to bineşan bovəd,
dər del-e mən ze bəhr-e to nəxş-e neşan çera? çera?/

*Sənin məhəbbətin gizli, sənin sevginin heç bir əlaməti yox,
Niyə? Bəs niyə qəlbimdə sənin sonsuz nişan, əlamətin var?*

Şair böyük ustalıqla təkrir, ritorik sual üslubundan istifadə edərək, oxucunu həyəcana gətirən, yadda qalan poetik bir lövhə təqdim edə bilmişdir.

b) Cingiltili /b/ səsinin kar /p/ səsinə assimilyasiya olunması (adətən /b/ kar /s/-dən sonra gəldikdə):

اسب /əsb → əsp/-at; کسب /kəsb → kəsp/-qazanc; چسب /çəsb → çəsp/-yarışma və s.

Nümunələrə müraciət edək. "Xosrov və Şirin" dastanında "Şirinin Mədainə qaçması" bölümündən aldığımız bu beytdə /əsb/ kimi yazılan söz cingiltili /b/-nin kar qarşılığı olan /p/ kar samiti ilə tələffüz edilir:

که گر بانو بفرماید به شبگیر،

پی شیرین برانیم اسب چون تیر (Gəncəvi, 1370: 138, b.25)

/ke gər banu befərmayəd be şəbgir,
pey-e Şirin beranim əsp çon tir /

Əgər Məhinbanu ardınca gətməyə (basqına) razılaşa,

Ox kimi Şirinin ardınca at çapmağa hazırıq.

Yenə də həmin məsnəvidən nümunə gətirdiyimiz başqa bir beytdə deyilir:

قضا را اسبشان در راه شد سست،
در آن منزل که آن مه موی میشتست (Gəncəvi, 1370: 142, b.3)

*/qəza-ra əspşan dər rah şod sost,
dər an mənzel ke an məh muy mişost.../*

*O ayın (Şirinin) saçlarını yuduğu yerdə
Təsadüfən atı yolda yoruldu (zəiflədi).*

Diqqət etsək, “Xosrov və Şirin” dastanından gətirdiyimiz hər iki nümunədə *اسب* /əsb/ sözünün son cingilti samit fonemi /b/-nin ardınca kar samit fonemlər /ç/ və /ş/ gəlmişdir. /əsb çon/ və /əspşan/ – belə halda cingilti samitin kar samitlə əvəzlənməsi fonetik hadisəsi tam şəkildə özünü nümayiş etdirir. Belə ki, /b/ tam şəkildə kar variantı olan /p/ ilə əvəzlənir: /əsb çon → əsp çon/; /əsbşan → əspşan/ kimi tələffüz edilir.

Bu prosesdə bir xüsusiyyəti də yadda saxlamaq lazımdır ki, əgər söz sonundakı cingilti samitdən sonra gələn leksemənin ilk səsi sait, yaxud cingilti samit olarsa, o zaman karlaşma hadisəsi tam deyil, yarımçıq baş verir. Həmin dastandan seçdiyimiz aşağıdakı beytdə olduğu kimi:

... فشاندند آب گل بر چهره ماه ،
ببستند اسب را بر آخور شاه (Gəncəvi, 1370: 147, b.6)

*/feşandənd ab-e qol bər çehre-ye mah,
bebəstənd əsb-ra bər axur-e şah /*

*O ayüzlünün çöhrəsinə gülab səpdilər,
Atını isə şahın atının axuruna bağladılar.*

Bu beytdəki /əsb-ra/ “atı” leksemələrində səslərin distributiv vəziyyətinə baxsaq, beytdəki *اسب را* /əsb-ra/ – “atı”, “atını” leksemindəki osilloqraf lentlərində özünü sait kimi nümayiş etdirən /r/ sonoru gəldiyindən cingilti samitin karlaşması tam deyil, yarımçıq olmuşdur. Bu, bir daha hər bir dilin fonetik qanunlarının nə qədər sabit, dəyişilməz olduğunun aydın göstəricisidir (Məmmədova, 2007c: 111-112).

Nəticə

• Tədqiqat işində deskriptiv və struktur-funksional metodlara əsaslanaraq fars dilinin fonotaktik xüsusiyyətləri və fonetik hadisələri morfonoloji müstəvidə sistemli şəkildə təhlil edilmiş, əldə olunan dil faktları elmi baxımdan ümumiləşdirilmişdir.

• Araşdırma göstərir ki, dil və nitq arasında mövcud olan qarşılıqlı münasibətlər xüsusilə morfem birləşmələri və heca ayrımlarında özünü aydın şəkildə büruzə verir: dil morfemləri birləşdirir, nitq isə hecaları ayırır. Bu birləşmə və ayrılma proseslərinin

vəhdəti nəticəsində dilin daxili strukturunda dialektik əlaqə formalaşır və kommunikativ funksiya reallaşır.

• Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, fars dilində diaxron inkişaf prosesində formalaşmış bir sıra fonotaktik qanunauyğunluqlar və fonetik hadisələr fəaliyyət göstərir. Bunlara söz və heca əvvəlində iki samitin və iki saitənin yanaşı işlənməsinin məhdudluğu, söz sonunda və kar samitdən əvvəl cingiltili samitin karlaşması, sait-samit ardıcılığı, eləcə də assimilyasiya, dissimilyasiya, metateza, epenteza, eliziya kimi fonetik proseslər daxildir.

• Beləliklə, aparılan araşdırma fars dilinin fonotaktik sisteminin morfonoloji aspektdə öyrənilməsinin aktual və perspektivli istiqamətlərdən biri olduğunu göstərir. Mövzunun daha geniş material əsasında tədqiqi növbəti araşdırmalarda davam etdiriləcəkdir.

QAYNAQLAR:

1. *Azərbaycan dilinin orfofoniya lüğəti*. (2016). Redaktor: Fəxrəddin Veysəlli. Bakı: Mütərcim.
2. Bağeri, Mehri. (1380). *Tarix-e zəban-e farsî (virayəş-e cədid)*. Tehran.
3. Bəhar, Məhəmməd Təqi. (1382). *Səbksənasi. C. 1-3*. Tehran: Əmir-e Kəbir.
4. Cəlaləddin Mouləvi, Məhəmməd Rumi (1997). *Doure-ye kamel-e Məsnəvi-ye mə'nəvi*. Beehtemam-e. R. Nikolson, Tehran: Behzad.
5. Cəlaləddin Mouləvi, Məhəmməd Rumi (2003). *Divan-e Şəms (Kollıyyat-e Şəms-e Təbrizi)*. Tehran: Şerkət-e enteqarati-ye fekr-e ruz.
6. Cəlilov, F. (1988). *Azərbaycan dilinin morfonologiyası*. Bakı.
7. Gəncəvi, Nizami. (1960). *Məxzənül-əsrar*. Motun-e elmi-yo enteqadi, besə'y o ehtemam-e Əbdolkərim Əli oqli Əlizadə. Bakı: Fərhəngəstan.
8. Gəncəvi, Nizami. (1370). *Kolleyyat-e həkim Nezami Gəncəvi. Xosrov o Şirin*. Ba həvaşi-yo təshih o şərh-e loğat əz Vəhid-e Dəstgerdi, çap-e dovvom, se celdi, celd-e dovvom. Tehran: Şerkət-e çap o enteqarat-e elmi.
9. Hatəmi, N.Z. (1965). Müasir fars dilinin fonetikasi haqqında bəzi qeydlər. *Azərbaycan Dövlət Universiteti, Elmi əsərlər, Şərqşünaslıq seriyası*, № 11, 37-42.
10. Xanləri, P.N. (1377). *Tarix-e zəban-e farsî*. 3 cildə, c. I. Tehran: Ferdous.
11. Xanləri, P.N. (1382a). *Tarix-e zəban-e farsî*. C. II. Tehran: Ferdous.
12. Xanləri, P.N. (1382b). *Tarix-e zəban-e farsî*. C. III. Tehran: Ferdous.
13. Məmmədova, Ə.B. (2007a, 22-23 noyabr). *Fars dilinin bəzi alınma sözlərinin fonetik adaptasiyası*. Müasir dilçiliyin problemləri (Dil əlaqələri), II Beynəlxalq elmi konfrans materialları. Bakı, 314-319.
14. Məmmədova, Ə. (2007b). Müasir fars dilinin fonetik quruluşunda sözü dil vahidi kimi formalaşdıran vurğu haqqında bəzi mülahizələr. *Dil və ədəbiyyat: Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal*, № 3(57), 40-44.
15. Məmmədova, Ə. (2007c). *Fars dilində vurğu*. Bakı.
16. Məmmədova, Ə. (2007d). Müasir fars dilinin səsləri (tarixi aspektdə). *Az.MEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tədqiqlər*, № 3, 65-77.
17. Məmmədova, Ə. (2007e). Vav-e mə'dulə. *Şərq filologiyası məsələləri. Az.MEA Şərqşünaslıq İnstitutu*, 301-324.

18. Sultanov, R. (1976). Fars və Azərbaycan dillərində morphem birləşmələri və heca ayrılımları haqqında. *BDU, "Elmi əsərlər"*, № 2, 3-11.
19. Veysəlov (Veysəlli), F. (1980) *Eksperimental fonetika*, № 1, Bakı.
20. Гиунашвили, Дж. Ш. (1965). *Система фонем персидского языка*. Тбилиси.
21. Трубецкой, Н.С. (1960). *Основы фонологии*. Москва.
22. Эдельман, Д.И. (1973). К фонемному составу общеиранского языка (о фонологическом статусе XV). *Восточное Языкознание*, №4. Москва, с. 73-79.

The Phonotactic System of the Persian Language and the Morphophonological Functionality of Phonetic Processes

ASMATKHANIM MAMMADOVA **

Summary

The article examines the phonetic constraints operating in the phonotactic system of the Persian language and the phonetic phenomena occurring in speech from a morphological perspective. The study analyzes the distribution of phonemes within words and morphemes, syllable structure and syllable patterns, the morphological function of stress, as well as the phonetic adaptation of borrowed words.

Special attention is paid to such phonetic processes as elision, prosthesis, epenthesis, and assimilation, with an emphasis on their causes and functional outcomes. These processes are shown to play an important role in maintaining phonotactic regularity and regulating the interaction between phonetic and morphological levels of the language.

The research is based on descriptive and comparative methods. The findings demonstrate that phonotactic norms and phonetic regularities in Persian are closely interconnected with morphological processes and play a significant role in the stabilization and historical development of the phonetic system of the language.

Keywords: *phonotactics, morphonology, syllable model, stress, assimilation, elision, prosthesis, epenthesis, loanwords, orthoepy.*

Фонотактическая система персидского языка и морфофонологическая функциональность фонетических процессов

АСМЕТХАНУМ МАМЕДОВА ***

Резюме

В статье рассматриваются фонетические ограничения, функционирующие в фонетической системе персидского языка, а также фонетические явления, возникающие в речевом потоке, в морфофонологическом аспекте. Анализируются

** Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor; Baku State University; kamillik@mail.ru; ORCID No: 0000-0002 9055-2313.

*** Кандидат филологических наук, доцент; Бакинский государственный университет; kamillik@mail.ru; ORCID No: 0000-0002 9055-2313.

структура фонем внутри слова и морфемы, слоговое строение и типы слогов, морфонологическая функция ударения, а также особенности фонетической адаптации заимствованных слов.

Особое внимание уделяется таким фонетическим процессам, как элизия, протеза, эпентеза и ассимиляция, раскрываются причины их возникновения и функциональные последствия. Показано, что данные явления служат сохранению фонетической упорядоченности речи и обеспечивают согласование фонетического и морфологического уровней языка.

В исследовании применены описательный и сравнительно-сопоставительный методы. Полученные результаты свидетельствуют о том, что фонетические закономерности и фонологические нормы в персидском языке тесно связаны с морфологическими процессами и играют важную роль в формировании и развитии фонетической системы языка на различных исторических этапах.

Ключевые слова: *фонетактика, морфонология, слоговая модель, ударение, ассимиляция, элизия, протеза, эпентеза, заимствованные слова, орфоэпия.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.02.2026

Çapa qəbul tarixi: 02.03.2026

Çap olunma tarixi: 10.03.2026